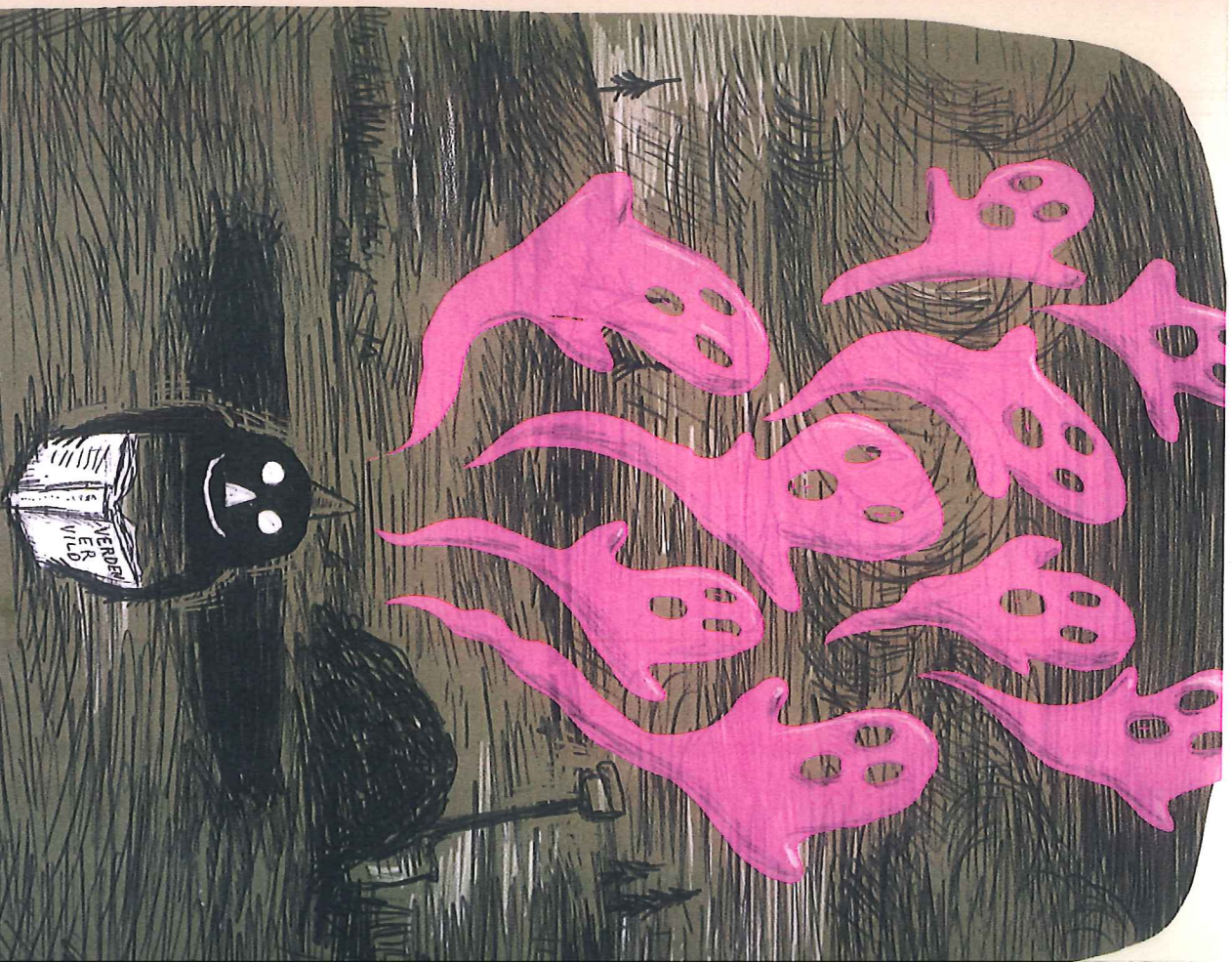

MEG udgangspunkt i Rasmus Bregnhøis tegneserie
Rasmus skriver en Nordisk børnebog har fagfolk fra hele
Norden givet deres bud på, hvad der karakteriserer den
nordiske børnebog. Artiklerne viser, hvordan der er mange
ligheder, men også store forskelle de nordiske lande
imellem. Vi tænker og udtrykker os forskelligt, og vi har
så meget at lære af hinanden – hvis vi altså er nysgerrige ...

DEN NORDISKE BØRNEBOG

DEN NORDISKE BØRNEBOG

Björn Sundmark: Rasmus på luffen i det svenska barnbokslandskapet

Utän tvivel sätter Rasmus Bregnhøi fingret på något intressant med sin satiriska tecknade serie *Rasmus skriver en Nordisk børnebog*. Även jag har ibland funderat över varför vissa deprimerande och (som jag ser det) pretentiösa alster har höjts till skyarna av kritiker och förståsigpåare. Måste man vara »svår« och predika hopplöshet för att vinna kritikernas beröm? Måste man bryta gränser och tabun? Är alltid de vuxna självpupptagna och omöjliga att ha att göra med i de böcker som vinner priser? Skildras den gryende sexualiteten regelmässigt som skrämmande, och är döden en möjlig utväg? Dessa ingredienser – plus en dos övernaturlighet – pekas i alla fall ut av »Rasmus« som nödvändiga om man ska ha framgång i pris-racet. Och visst känner man igen det.

Jag sitter själv med i statens kulturråd i Sverige, och nyligen också i juryn för Augustiprisets barn- och ungdomspris; jag har varit verksam som barnboksrecensent. Men framför allt har jag erfarenhet av vilka barn- och ungdomsböcker som det forskas och skrivs om inom den akademiska världen. Och det är lätt att le igenkännande och hålla med om mycket i Rasmus' serie. Men samtidigt väcks funderingar och invändningar: för riktigt så enkelt är det ändå inte. Våldigt mycket av de barnböcker som får priser passar bara delvis in på beskrivningen, andra inte alls.

Som jag ser det är det i spänningen mellan de kvalitets-schabloner som Rasmus identifierar och verkligheten (som är mer nyanserad), som det går att hitta något intressant att berätta om vad kritiker vill

Hilke Søn, København

2016

Red. Arete Øster

45-55

se i en barn- och ungdomsbok. Jag har därför valt att ta ett strövtåg med Rasmus i det svenska barnlitterära prislandskapet. Jag kommer att granska några av Augustiprismärkta samt några av de nominerade åren 2008-2014, en period då jag inte själv satt i juryn.

Inrättat av förläggarföreningen 1989 är Augustipriset Sveriges mest prestigefyllda nationella litteraturpris. Sedan 1992 finns en särskild kategori för barn- och ungdomsböcker, till vilken sex böcker nomineras. Bland nomineringarna ser man som regel både bilderböcker för de yngsta och ungdomsromaner. Genremässigt brukar bredden vara ganska god också. Inte heller går det att se något mönster när det gäller vilka böcker som fått priset genom åren, åtminstone inte när det gäller genre eller läsålder. Huruvida, Rasmus framgångsrecept har följts återstår att se.

En sak är dock säker: vissa författare och illustratörer återkommer ofta på listan. Eva Lindström har till exempel nominerats hela elva gånger under åren 1997-2015. Tillsammans med Ellen Karlsson (text) vann hon 2014 med sina illustrationer till boken *Snöret, fågeln och jag*, en bok som för övrigt också nominerades till Nordiska rådet barn- och ungdomslitteraturpris (och inte alls stämmer med Rasmus' recept). I det här kapitlet väljer jag dock att ta upp hennes bilderbok från 2015, *Alla går iväg*, eftersom den är mer typisk för hennes böcker. Det kan också nämnas att Eva Lindström under flera år nominerats av svenska IBBY till H.C. Andersen-priset (shortlist 2014). En annan författare och bildmakare som varit framgångsrik är Jacob Wegelius, som vunnit två gånger, först med *Legenden om Sally Jones* (2008), och därefter med *Mördarens öga* (2014), som också nominerades till Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris. I det här sammanhanget kommer jag dock bara att som hastigast ta upp Wegelius' böcker. Jessica Schiefauer har även hon vunnit de två gånger hon nominerats till Augustiprisen. *Pojkarna* (2011) och *När hundarna kommer* (2015). Den förra nominerades även till Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris, och är den som jag kommer ta upp här. Att Augustipriset så domineras av ett fåtal namn är måhända ett fattigdomsbevis – Sverige har helt enkelt inte så hemskt många riktigt bra författare och illustratörer. Men detta kan förstås också ses som ett uttryck för att processen fungerar: de bästa barnbokskaparna

flyter upp som grädden på mjölken, och det skulle de göra alldeles oavsett mängden mjölk.

Tre andra böcker ämnar jag också ta upp. Den första av dessa är *Cirkeln* av Mats Strandberg och Sara Bergmark Elfgren. Romanen nominerades 2011 till Augustiprisen, samma år som *Pojkarna* vann. *Cirkeln* var den första boken i den bästsäljande Engelsfors-trilogin, och man skulle lite tillspetsat kunna säga att om *Pojkarna* var det finkulturella valet så var *Cirkeln* det populärkulturella. Men båda var alltså nominerade. Den andra är Jenny Jägerfelds roman *Här ligger jag och blöder* som vann Augustiprisen 2010. Till sist har vi Anna Höglunds bilderbok *Om detta talar man bara med kamrater* som nominerades till Augustiprisen i 2013; boken nominerades även till Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris året därpå. Urvalet är gjort så att det ska vara representativt för de typer av böcker som uppmärksammas på det här viset – det gäller både genre, avsedd ålder på läsare och tematik.

Låt oss då titta närmare på Rasmus' första iakttagelse: den själv-mordsbenägna hopplösheten! Den enda av de här böckerna där vi som läsare får bevittna ett självmord är i ungdomsromanen *Cirkeln*. En av huvudpersonerna, Rebecka, tar sitt liv genom att hoppa från skolans tak. En annan elev har dessutom begått självmord innan själva berättelsen tar sin början. Eller? Det visar sig efter hand att det snarare handlar om mord; ungdomarna har manipulerats och berövats sin vilja att leva av en ond kraft. För övrigt har en del av de sex utvalda »häxorna« – det vill säga den grupp gymnasielickor (»cirkeln») som besitter särskilda krafter och därför kan stå emot ondskan – relativt trasiga liv, som den mobbade Anna-Karin eller Linnéa, som har eget boende (pappan är alkoholist, mamman död). Ingen av dem visar dock några suicidala tendenser.

Annars är väl bilderboken *Om detta talar man endast med kamrater* av Anna Höglund den som tydligast formulerar sig i termer av hopp-löshet och alienation. Huvudpersonen/berättaren är gestaltad som en vit kanin bland mer realistiskt porträtterade människor, vilket understryker karaktärens utanförskap. Bokens första två meningar lyder: »Jag kom till världen en vårdag för tretton år sen. Jag ångrade mig nästan genast«. Bilden på motstående sida visar en ledsen

känin omkramad mitemellan en pappa som ler och blundar, och en mamma som inte ser glad ut och som tittar bort. En annan passus lyder:

Jag minns exakt i vilket ögonblick det stod klart för mig att det fanns ett ord för det jag allt offare kände.

Jag stod och tittade ner i ett dike.

När jag tittade upp stod det skrivet över hela allett:

Meningslöst.

Allt är meningslöst.

Men trots den stundtals nattsvarta desperationen som gestaltas i både ord och bild så skulle jag inte säga att det är en bok som förmedar hopplöshet. Morfädern är en mestadels positiv närvaro, som den rädda berättarkaninen känner samförstånd med. Hans långa vita hår påminner dessutom om kaninjagets vita öron. På ett ställe beskrivs hur morfädern är på väg ut och vänder sig mot henne (också visat i bild); det står:

När vi var på väg ut hände en konstig grej.

Det varade bara i typ tre sekunder

Och man kan väl lätt bortförklara det

med att jag imbillar mig saker

eller att det bara var en känsla.

Men jag vet att det betyder något.

Jag såg mig själv när jag räskade möta morfärs blick.

Eller rättare sagt: Vi var samma.

På bokens sista uppslag står kaninen i en skog. Orden och bilden utstrålar lugn. Kanske är det morfädersnatt han håller i handen. Andra kaniner (djur?) syns vid foten av några väldiga trädstammar. Hon säger: »Idag känner jag att allting hänger ihop«.

Hur är det då med desperationen och självmordsbenägenheten i de övriga böckerna? Nja, i *Pojkarna* av Jessica Schiefauer utsätts de tre flickorna Kim, Bella och Momo för trakasserier i skolan, vilket får dem att fly in i lekar och rollspel, som efterhand blir verkliga under inverkan från saften från en mystisk blomma. Saften får dem att likt ett könets Dr Jekyll and Mr Hyde faktiskt bli pojkar för en tid, och

därmed få uppleva och kunna utforska en annan sida av sina jag. En av dem, Kim, väljer att stanna i sin pojkkropp. Men det är svårt att se deras belägenhet, deras lekar, deras transformationer som alltigenom destruktiva (även om det finns destruktiva drag i det), eller att flickorna skulle vara hopplöst isolerade och utanför. Trots allt ingår de hela tiden i mer eller mindre fungerande sociala sammanhang.

Inte heller är *Här ligger jag och blöder* särskilt deprimerande trots den lovande titeln. Det blir snarare en ironisk blinkning till läsaren – gick du på den lätta? Visserligen skadar sig huvudpersonen Maja flera gånger i boken – mest dramatiskt när hon säger av sig yttersta biten av tummen under en slöjdlektion – men hon är en karaktär med stark livslust, närvaro och integritet. Därför blir det mest komiskt när välvilliga vuxna och en och annan jämnårig tolkar hennes återkommande olycksändelser som självskadebeteende och suicidala tendenser.

Då är på sätt och vis *Alla går iväg* av Eva Lindström mer hjärtskärande i all sin enkelhet. De första två sidorna visar hur det ser ut och känns när »alla går iväg« (uppslag ett) »Och Frank blir ensam« (uppslag två). Sedan följer ett par uppslag där Titti, Palle och Milans lekar och gemenskap spelas ut mot Franks ensamhet. Lindström etablerar något man skulle kunna kalla en ensamhetens och gemenskapens ömnesidighet på de här sidorna. Frank och gruppen definierar varandra. Detta tydliggörs i karaktärernas blickar: Frank smygittar på lekgruppen; de smeglar på honom. Vändningen sker när han ger upp, och lämnar scenen, då frågar sig de tre: »Men nu då? Vart ska Frank gå nu då?« Det som händer är att han går hem och gråter i en kastrull. Och sen kolkar han marmelad på sina tårar. Trion följer efter, och »det mesta är som vanligt«, men något har ändå hänt. Frank bjuder på te och rostat bröd och sin nykokta tårarmelad. För första gången möts deras blickar inför måltidsgemenskapen.

Vill ni ha te med marmeladsmörgås? frågar han.

Jaha.

Jo.

Ja.

Det vill dom kanske.

På det sista uppslaget syns endast måltidsresterna. Alla har gått iväg – kanske tillsammans. Frank har hursomhelst brutit den tysta överenskommelsen om att spela upp sitt utanförskap så att de andra ska känna gemenskap, men han isolerar sig inte utan bjuder in, och något händer. Så även i den här till synes ledsna berättelsen om en som inte får vara med, så hörs till slut en stark ton av försoning och hopp. Frank går inte hem och gräver sig en grav som i Rasmus' barnbok; han gråter en kastrull full med tårar, kokar marmelad och bjuder in i stället.

Det största tabut inom barnlitteraturen är barn som ger upp, barn som tar livet av sig. Tragedin är därför något som oftast är förbehållet vuxenfiktionen (pjäser, romaner, filmer). Om det finns tragiska inslag i barnlitteraturen så är det noga med att det ändå ska finnas något hoppfullt att ta tag i. Den lilla flickan med svavelstickorna fryser visserligen ihjäl, men hon kommer till sin gammelmor i himlen. Skorpion dör men kommer till Nangijala. Inga av de August-nominerade böckerna är utan hopp, inget barn dör för egen hand.

Så vilka andra tabun finns att utmana? Möjligen är det fortfarande tabubelagt att skildra barn som annat än i grund och botten goda. Vi är alla förtärande Rousseauanska romanitiker i den meningen. Och ingen av de nominerade böckerna utmanar heller på riktigt bilden av det goda barnet.

Om barn i grunden är goda så är vuxna otillräckliga – åtminstone i prisvinnande barnböcker (enligt Rasmus). Där är de ointresserade av sina barn eller ännu värre. För mamman är Rasmus »et ar på sin krop og et ar på sin sjæl«, som det står i Rasmus' bok. Även när vuxna inte är helt frånvarande eller negativa så vet de inte hur man talar till sina barn: »Rasmus havde en far, der kun talte i tal«. Och ja, det är förstås lätt att hålla med om föräldrafånvaron i barn- och ungdomsböcker. Men detta gäller inte bara de som vinner pris. I själva verket är ju bristen på vuxna snarare regel än undantag i de flesta barnböcker. Det är rätt naturligt. För att barn ska kunna visas som huvudpersoner och aktörer måste med nödvändighet de vuxna träda tillbaka, ja, kanske till och med skildras som otillräckliga eller destruktiva. Det är därför det heter barnlitteratur, inte familjelitteratur.

Men skulle föräldrar på något vis skildras som värre i de böcker

som kritiker gillar än i den övriga utgivningen? Nej, så är det inte. Det är inte min läsefarenhet. De värsta skildringarna av frånvarande och fruktansvärt dåliga föräldrar hittar man i den stora massan av medelmåttiga och rent av undermåliga böcker. Där frodas klichéerna.

I de Augustnominerade böckerna är vuxenporträtten betydligt mer nyanserade. I *Här ligger jag och blöder*, till exempel, drivs handlingen framåt av att Maj försöker hitta sin frånvarande (som i »spåröst försvunnen«) mamma. Majs tankspriddhet (som gör att hon skadar sig) och hennes olyckskantade odysse genom boken beror ju ytterst på att mamman har gått under jorden. Maj tolkar det som att mamman har ett hemligt förhållande. Hon funderar också en hel del på varför mamman är så kärlekslös och kall mot henne. Detta stämmer ju väldigt väl på beskrivningen i Rasmus bok. Men det visar sig att mamman i själva verket kämpat länge mot en form av Aspergers syndrom, och får behandling. Denna insikt lättar den skuld och känsla av otillräcklighet Maj känner inför sin mamma, men visar också mamman som skuldfri; hon är sjuk och kämpar för sin relation till dottern.

Av de böcker jag särskilt intresserat mig för här så är väl Anna Höglunds *Om detta talar man endast med kvinnor* den som ligger närmast Rasmus' beskrivning. Som jag tidigare antytt är mamman avståndstagande och kritisk till sitt barn. Första bildens familjekram är ingen riktig kram; mamman tittar bort med en sur min. På ett annat uppslag sitter mamman och berättarkaninen i en soffa. Mamman är vänd mot sitt barn, men blicken är inte fäst på henne; kaninen å sin sida pysslar nervöst med sina öron (hår?) och ser mot läsaren med bedrövade ögon. Texten lyder:

Var inte så känslig, säger mamma.

Det är lätt att säga.

Tror hon att det är frivilligt?

Tror hon att det är något man väljer?

Brist på kommunikation och olkänslighet beskriver situationen, men också relationen mellan mor och dotter. Men det största problemet verkar vara föräldrarnas havererade äktenskap: »Mina närstående, alltså mina föräldrar, / står helt nära varandra i köket / och ändå är avståndet mellan dem milsvitt«.

Helt klart är inte detta särskilt rolig läsning – det är synd om kaminen (och hennes föräldrar) – men samtidigt är det en bok där vuxna är i högsta grad närvarande i berättelsen, och i berättarens liv. Och det finns inget klichéartat över hur det hela gestaltas. Morfädern är ju för övrigt den mest genuina och läkande närvaron i kaminens liv. Kompisvärlden och de jämnåriga utgör däremot ingen fristad, inget alternativ. På många sätt är det värre än familjelivet, där man mitt i sin otillräcklighet ändå försöker.

I *Cirkeln* är föräldrar och andra vuxna som folk är mest – en del är bra, en del är dåliga. Det finns otillräckliga, plågade och självupplagda föräldrar, som Anna-Karins självömkande mamma. Men som balans i Anna-Karins liv finns även i hennes fall en stark morfader. En annan av flickorna, Minoo, har däremot varma och stödjande föräldrar. Kommunikationen är det inget större fel på, ens när den går på tvärs. *Cirkeln*s sextonåringar talar i mångt och mycket med och till vuxna på samma sätt som de gör till jämnåriga. På något vis är de jämspelta. Kanske avspeglar det tillståndet bättre den sociala och språkliga verklighet de flesta svenska familjer med tonåringar känner till, än en där man talar förbi varandra. När Vanessa bråkar med sin mammas nya kille så upprätthålls inte någon vuxen-barn hierarki, åtminstone inte språkligt sett. Generationsbruset är borta. Kanske är detta faktiskt också ett skäl till varför den här boken fungerar så väl som crossover-litteratur.

När det gäller *Pojkarna* så är vuxna mest staffage-figurer. Allt av vilt utspelar sig i kamratkretsen. Och i Eva Lindströms *Alla går iväg* finns över huvud taget inga vuxna som kan stjäla fokus. Men det man likväl kan säga är att de här böckerna knappast går att definiera så som görs i Rasmus' bok.

Sexualitet och »queer« är också viktigt om vi får tro Rasmus. Det stämmer på det hela taget. Sex blir allt vanligare i bokutgivningen för unga, även samkönat sex och lek med olika sexuella identiteter. Ibland skildras sexet som mörkt och svårt, lika ofta som spännande, naturligt och intressant. Bland de kritikerrosade böckerna finns samma spännvidd. I *Cirkeln* – inspirerad av den hormonstigna high school-serien *Buffy, the Vampire Slayer* – är det både naturligt och onaturligt närvarande. Några av tjejerna är sexuellt aktiva, som Vanessa

och Linnéa, för andra är det mer av längtan och trängtan. Det finns också ögonblick av lesbisk attraktion, voyeurism (en av flickorna kan göra sig osynlig) och kroppsbyte. Men det mest provocativa är väl när mobboffret Anna-Karin lyckas med sina mentala krafter tvinga alla att beundra henne, och får en av skolans populäraste pojkar att bli attraherad av henne. Annars är sexet rätt oproblematiskt.

Varken Höglunds eller Lindströms innehåller några mörka referenser till sex och attraktion (mer än att det saknas mellan föräldrarna i kaminboken). I Jägerfelds roman glömmar Maja för en stund jakten på mamman när hon blir ihop med tjugåriga bilmekanikern Justin. Det är bara fint och roligt. Man vill att de ska fortsätta vara tillsammans, happily ever after. Då är *Pojkarna* helt klart den bok som problematiserar sexualitet och kön mest utstruderat. Man skulle ju kunna hävda att det är det enda boken bara handlar om. I skolan trasslas flick-trion av pojkarna just för att de är flickor. Det handlar både om könsmakt och attraktion/äckel inför den gryende (hetero)sexualiteten, från båda håll. I ord som handlar både om våld och attraktion står det tveydigt om »händer som trots allt var varma mot kroppen«. I sitt flickrum upprättar Kim, Bella och Momo en homosocial fristad både i och bortom sin flickighet. Men när de transformeras till pojkar så blir den nya homosociala, manliga gemenskapen också erotiskt laddad – både homo- och hetero-erotisk på samma gång, eftersom Kim är flicka som är pojke. Det är så mycket queer det kan bli. Och det blir problematiskt.

Till sist tänker jag ta upp »den mytologiske aspekt«. Å ena sidan verkar Rasmus mena traditionella tomtar och troll och sagostoff, å andra sidan verkar han avse fantasy mer generellt »med färver og amerikanske virkemidler«. Fantasy, Science Fiction och dystopier hör ju till de största publicerings-genrerna, så det är svårt att inte hålla med om att det är viktigt. Men hur kommer den »mytologiske aspekt« fram i mitt urval? *Cirkeln* är väl den enda som riktigt uppfyller det kriteriet med sin strid mellan ont och gott, sina häxor och andra mytologiska referenser. *Pojkarna* är därvidlag en intressant border line case. Det som händer i berättelsen är inte realistiskt, men det är inte heller skildrat som om det vore mytologiskt eller fantastiskt, utan som något faktiskt och på riktigt. På det sättet liknar den Science Fiction (precis

som Dr Jekyll & Mr Hyde, som jag nämnde tidigare). Flickornas kroppar blir verkligen förändrade; de får snopp och grövre röster. Därför håller jag inte med de som menar att berättelsen ska läsas som en metafor, eller som en bild. Möjligen skulle man kunna säga att den opererar på en mytologisk nivå, ett intryck som förstärks av det på en gång poetiska och precisa språket.

Slutintycket från det här strövtåget med Rasmus genom det svenska barnbokslandskapet är att vissa enskildheter kan stämma, men att det alltid är mer nyanserat och komplext än vad Rasmus låter påskina. Det är också en mycket gladare och mer livsbejakande plats än man kanske kan tro vid första påseende. Och då har jag ändå valt bort sådana författare som Jacob Wegelius, som jag tänkt ta med från bötjan, men vars färggranna och mustiga skrönor motstår Rasmus' kategorisering på varenda punkt, och därför är rätt meningslös att ta upp. Jag har också valt att inte ta upp sådana kritiker- och publik-framgångar som Zulmir Bećević's *Avblatteferingsprocessen* eftersom inte heller den stämmer in på något sätt med Rasmus' tecknade serie. Likväl har Rasmus varit en god kamrat på den här läsfärden, och hjälpt mig se nya ting.

Litteratur:

- Bećević, Zulmir. *Avblatteferingsprocessen*. Stockholm: Alfabeta, 2014.
Höglund, Anna. *Om detta talar man endast med kamrater*. Stockholm: Lilla Pirat, 2013.
Lindström, Eva. *Alla går inåg*. Stockholm: Alfabeta, 2015.
Schiefauer, Jessica. *Pojkarna*. Stockholm: Bonnier, 2011.
Strandberg, Mats och Sara Bergmark Elfgren. *Cirkeln*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 2011.
Wegelius, Jakob. *Legenden om Sally Jones*. Stockholm: Bonnier, 2008.

Björn Sundmark (f. 1961) er professor i engelsk litteratur ved Malmö högskola, Sverige. Han er formand for det svenske Statens kulturråd (børne- og ungdomslitteraturgruppen) og medlem af Augustprisjuryen.